Владислав ВЕРСТЮК

ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ В РОКИ ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І РОБОТИ ПАРИЗЬКОЇ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (1917–1919)[1]

Владислав Верстюк
Доктор історичних наук,
професор Інституту історії України НАН України, Київ,
заступник голови Українського інституту національної пам'яти, Київ,
професор Українського вільного університету, Мюнхен

Анотація
Зважаючи на сучасну російську агресію проти України, важливість міжнародної підтримки, яку країна отримує, і без якої українцям було б важко відстояти свою незалежність, автор звертається до негативного досвіду столітньої давнини, який унеможливив становлення Української Народної Республіки 1917–1919 рр. Через різні обставини УНР не отримала необхідної підтримки з боку Антанти. Проголошуючи право націй на самовизначення, країни Антанти застосовували його вибірково, підпорядковуючи під свої глобальні інтереси. Україна стала прикладом такого вибіркового підходу. В результаті її територія була поділена між сусідніми державами. На більшій частині був встановлений окупаційний більшовицький режим.

Ключові слова: *Антанта, Перша світова війна, Українська Народна Республіка, Паризька мирна конференція, Жорж Клемансо, Лойд-Джорж Вудро Вільсон, Вітторіо Орландо.*

FRENCH POLICY TOWARDS UKRAINE IN THE YEARS AFTER THE FIRST WORLD WAR AND THE WORK OF THE PARIS PEACE CONFERENCE (1917–1919)

Vladyslav Verstiuk
Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv,
Deputy Head of the Ukrainian Institute of National Memory, Kyiv,
Professor at the Ukrainian Free University, Munich

Abstract
Given the current Russian aggression against Ukraine, the importance of international support that the country receives, and without which it would be difficult for Ukrainians to defend their independence, the author refers to the negative experience of a century ago, which

[1] Badania, na których opiera się ten artykuł, zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach grantu nr 2018/130/M/HS3/00153.

made it impossible to establish the Ukrainian People's Republic of 1917–1919. For various reasons, the UPR did not receive the necessary support from the Entente. While proclaiming the right of nations to self-determination, the Entente countries applied it selectively, subordinating it to their global interests. Ukraine became an example of this selective approach. As a result, its territory was divided between neighbouring states. Most of it was occupied by the Bolshevik regime.

***Keywords**: Entente, World War I, Ukrainian People's Republic, Paris Peace Conference, Georges Clemenceau, Lloyd George Woodrow Wilson, Vittorio Orlando.*

1917 р. був четвертим роком війни, яка обома воюючими сторонами планувалась як переможна і блискавична. Всупереч планам і сподіванням, вона розтягнулася на роки і стала Першою світовою. Протистояння Четверного союзу і Антанти втягнуло у вир війни десятки країн на кількох континентах. Воно стало випробуванням не лише військової сили, а й ефективности економік та ступеня національної мобільности. Першою не витримала тягар війни Росія, яка мала найбільшу армію[2], але була найменш модернізованою країною з великою кількістю невирішених суспільно-політичних проблем. Їх результатом стала революція, падіння самодержавства, а відтак спроба нової демократичної влади втримати державу на плаву в розбурханому революцією і війною морі. Російський Тимчасовий уряд виявився не готовим виконати місію, яка лягла на його плечі. Він не зміг запропонувати суспільству ефективний план виходу з кризи, тому переклав це завдання на плечі майбутніх Всеросійських установчих зборів. У результаті він упав під вантажем нерозв'язаних проблем та натиском політичних радикалів-більшовиків. Наслідком цього стала дезінтеграція Росії на окремі частини, політичні еліти яких намагалися власними силами вгамуватми пожежу кризи. Видатний англійський історик Норман Дейвіс вважав, що сутністю Російської революції 1917 р. був розпад імперії. Він називає його не тільки наслідком, а й однією з причин революції: «Російський цар втратив підтримку своїх неросійських підданих задовго до того, як більшовицька диктатура остаточно зміцнила їхнє бажання відокремитися від Росії»[3].

Однією з таких частин колишньої імперії була Україна. З початку Лютневої революції українська політична еліта намагалась вести діялог з Тимчасовим урядом, переконати його в необхідності відмовитися від неефективних централістських методів управління країною, визнати за українським народом право на національно-територіяльну автономію у складі демократичної федеративної Росії. Уряд всіляко гальмував ініціятиви Української Центральної Ради, розцінюючи їх як несвоєчасні і шкідливі. В російській пресі влітку

[2] Перед початком війни російська армія нараховувала 1,3 млн військових.

[3] Дейвіс Норман. Європа. Історія. — К., 2006. — С. 943.

1917 р. почали з'являтися звинувачення українців у сепаратизмі та у зв'язку з ворогами — німцями та австрійцями.

Події в Україні не могли пройти повз союзників Росії по війні. Перші повідомлення про український рух з Росії до Парижа ґрунтувалися на негативних оцінках: «Німецький елемент зацікавлений у тому, щоб підштовхнути Україну до руху, який шваби сподіваються довести до розпаду Росії. Їх репрезентує Грушевський, президент Ради, якого ще не так давно австріяки призначили професором історії у Львові»[4]. Не так відверто, але з нотами негації оцінювала появу ІІ Універсалу УЦР близька до Міністерсва закордонних справ Франції паризька газета «Ле Тан». 18 липня вона писала, що для Франції байдуже наскільки легітимними є дії українців, бо нас цікавить передусім те, яку користь з цього буде мати ворог[5].

У липні 1917 р. до Петрограда прибув новий французький посол Жозеф Нуланс. Це був досвідчений політик і державний діяч, який впродовж довгих років займав міністерські посади у французькому уряді, а під час війни очолював міністерство фінансів. Оскільки Франція була найбільшим кредитором Росії, вибір нового посла до Росії зупинився на ньому. Як фінансист Нуланс поверхово знався на національній проблемі. Він був налаштований проти автономії України і при зустрічі з Олександром Шульгиним в кінці серпня, який відповідав у Генеральному секретаріяті за міжнаціональні та міжнародні справи, не радив Центральній Раді ускладнювати ситуацію Тимчасовому урядові. Позиція Франції базувалася на переконаннях, що будь-який прояв сепаратизму (саме так оцінював дії УЦР посол Нуланс) буде шкодити боєздатності Росії. У серпні до Києва приїхав повірений посла Жан Пелісьє, щоб краще з'ясувати ситуацію в Україні. Метою його візиту був збір інформації про Україну, український рух та Центральну Раду. Повноти такої інформації союзникам гостро бракувало. За три тижні перебування в Києві Пелісьє провів зустрічі з багатьма українськими політичними діячами — Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком, Симоном Петлюрою та Олександром Шульгиним. У результаті він зібрав важливу інформацію про український рух, яку виклав у розлогому звіті до Міністерства закордонних справ Франції. Пелісьє писав про самобутність і оригінальність українського національного руху. Від зустрічей з лідерами УЦР він отримав враження, що вони серйозні люди, «котрі знають, що хочуть і котрих ніщо не відверне від накресленого шляху. Всі вони — революціонери-демократи…»[6]. На відміну від свого шефа Нуланса, Пелісьє вважав, що Франція не має права

[4] Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). — Львів, 2004. — С. 49

[5] Див.: Косик В. Франція і питання самостійности України. 1917–1919 роки. // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 2000. — С. 280.

[6] Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). — Л. 2004. — С. 76.

знехтувати українським рухом. Вона мусить його перехопити і спрямувати. Однак посол відправив звіт до Франції лише наприкінці жовтня, коли Петроградом заволоділи більшовики. У політичному відділі Міністерства закордонних справ у Парижі цей звіт отримали лише на початку грудня, коли ситуація в Україні стала зовсім іншою[7].

До більшовицького перевороту у листопаді 1917 р. контакти представників Антанти з українськими діячами були нечисленні. Принципових змін в стосунках вони не означали. Країни Антанти не бачили потреби підривати територіяльну єдність свого союзника Росії. Вони висловлювалися за відновлення Польської держави, але не мали чітких уявлень про її майбутні східні кордони. Їх національним інтересам відповідало збереження Росії. «Українське питання» розглядалося лише як внутрішня проблема Росії, яка була союзником у Першій світовій війні, а після війни повинна була стати головною противагою до німецького імперіялізму. Англія і Франція схилялися до ідеї перетворення Росії в демократичну країну, в якій українці отримають культурну автономію[8].

Після падіння Тимчасового уряду в Петрограді та проголошення Української Народної Республіки зацікавлення Антанти Україною значно зросло. В розбурханому революцією російському морі Україна виглядала як острів з відносним порядком. Після проголошення УНР та невизнання більшовицького РНК центральним урядом Росії Центральна Рада мусила розпочати власну міжнародну діяльність. О. Шульгін 27 листопада (9 грудня) 1917 р. уперше звернувся з офіційною нотою до урядів Антанти, в якій повідомив про відсутність у Росії центральної влади, а також про те, що Генеральний Секретаріят є повноцінним урядом незалежної України. І французький посол Нуланс, і весь дипломатичний корпус, що перебував в Росії, не визнав більшовицький уряд і всіляко його ігнорував. Це створювало певний грунт для зближення з українцями, і давало надію на можливість продовження боротьби на Східному фронті. У листопаді 1917 р. Жозеф Нуланс запропонував українській державі позику на придбання необхідного військового спорядження. Зі свого боку УЦР і Генеральний секретаріят намагалися зберегти боєздатність фронту на своїй території, об'єднати Південно-західний та Румунський фронти в один Український. Були ухвалені відповідні рішення, після яких командуючим об'єднаним фронтом було призначено генерала Щербачова. Проте захоплення більшовиками Ставки російської армії в Могильові повністю позбавило армію боєздатности.

---

[7] Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). — Л. 2004. — С. 78.

[8] Корнат М. Сім років. Геополітична революція в Центрально-Східній Європі (1914–1921 рр.) // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917 — 1921 рр.). — Київ–Чернігів, 2017. — С. 73–74.

Головним зовнішньополітичним завданням молодої української влади було прагнення міжнародної підтримки і визнання. Йшлося про зовнішню військову та фінансову допомогу для зміцнення української державности й боротьби з агресією совєтської Росії. Пріоритетом зовнішньої політики України була боротьба за загальний мир «без анексій і контрибуцій». Генеральний Секретаріят 11 (24) грудня 1917 р. звернувся до всіх воюючих і нейтральних держав із офіційною нотою, в якій зазначив, що «Українська Народна Республіка, маючи тепер на своїй землі свій фронт, виступає самостійно в міжнародних справах на чолі з своїм урядом…»[9]. Попередньо нота обговорювалась і була схвалена Малою радою. У ній було задекларовано принципи, на яких УНР вважала за необхідне вести мирні переговори. Мир повинен бути загальним, він повинен забезпечити всім народам право на самовизначення, не допускати ні анексій, ні контрибуцій. Посилаючись на проголошення Українською Народною Республікою III Універсалу, Генеральний секретаріят підкреслював своє право на міжнародні зносини, і застерігав, що влада Совєта народних комісарів «не простягається на Українську Республіку», і що мир «може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народної Республіки»[10]. Генеральний секретаріят закликав уряди всіх країн негайно припинити бойові дії та скликати мирну конференцію. Проте як і продовження війни, так і місія її завершення були не під силу українській дипломатії. Світовими процесами керували набагато потужніші сили. Ця ініціятива з закликами, в тому числі до російського Раднаркому, призвела до настороженості та недовіри у країн Антанти та США. Представники Антанти вели себе обережно у ставленні до новопроголошеної УНР. 30 листопада керівник французької військової місії у Румунії генерал Анрі Бартельо інформував офіційний Париж: «Питання поведінки щодо України постало перед нами тоді, коли російська влада покинула Київ, а її замінила «Рада» з владними повноваженнями у повному обсязі. […] Оскільки російський уряд все ще не існує, а українська Рада стає все більше й більше мішенню для німецьких і більшовицьких дій, я доводив до вашого відома моє глибоке переконання діяти і не залишити добрих елементів відданих самим собі, які стануть жертвою лише тих, хто їх найбільше оброблятиме. Одержавши ваше схвалення, я свої дії спланував таким чином: послати в Київ французьку місію, яка увійде в контакт з українською владою під приводом постачання харчів на румунський фронт. Політичні дії цих офіцерів повинні б обмежитися антинімецьким напрямком, внутрішнім порядком і утриманням фронту /…/ У жодному

[9] Шульгин О. Політика. — К., 1918. — С. 92.

[10] Там само.

разі не піднімати питання про мир»[11]. Представники Антанти намагалися втримати Східний фронт у війні з державами Четверного союзу за допомогою України. Військовою силою для цього повинні були стати українізовані військові сили Південно-Західного фронту, Чехословацького корпусу, що тоді перебував на території України, та частини польського корпусу генерала Довбор-Мусніцького.

Якщо для країн Антанти було важливим хоча б частково зберегти Східний фронт, то для українського уряду, який був об'єктивно не в стані цю справу забезпечити, головним пріоритетом було дипломатичне визнання країнами Антанти. Про це у Києві генералові Табуї говорив генеральний секретар міжнародних справ Олександр Шульгин. Проте уряд Франції, остерігаючись в майбутньому звинувачень від російського небільшовицького уряду у підтримці сепаратизму, вів себе обережно. Лише 3 грудня до Києва прибули військові союзні місії, які залишили ставку у Могилеві, але жодних офіційних декларацій не зробили. 6 грудня керівник французької військової місії у Петрограді генерал Ніссель повідомив голові французького уряду та військовому міністрові: «…ми повинні підтримувати український уряд, але офіційне визнання, здається, передчасне. Теперішня тактика (уряду) України не дозволяє знати точно, що він чинитиме в майбутньому»[12]. За дорученням французького уряду 5 (18) грудня 1917 р. представник Франції генерал Жорж Табуї спеціяльною нотою встановив офіційні відносини Франції з Україною і обіцяв допомогу[13]. Визнання України як нової держави, не торкаючись питання її незалежности від Росії, 1917 р. дотримувався прем'єр-міністр Франції Клемансо. Зацікавленість подіями в Україні почав виявляти англійський уряд. На його пропозицію 23 грудня 1917 р. у Парижі було проведено англо-французьку конференцію в справі України. Конференція виявила, що ні британський, ані французький уряди недостатньо знають ситуацію в Україні, і не можуть її належно оцінити. Тому конференція вирішила надати допомогу Україні, але ще не визнавати її уряду юридично. На конференції було також підписано таємну англо-французьку конвенцію у справі дій на півдні Росії. Територію півдня Росії було поділено на англійську (Дон, Кавказ, Закавказзя і Курдистан) і французьку (Україна, Крим, Бессарабія) зони впливу. Країни Антанти і надалі будуть дотримуватися русофільського курсу. Така позиція не викликала задоволення в українських урядових колах. Рішенням французького уряду генерал Жорж Табуї 26 грудня 1917 р. був призначений комісаром при Генеральному Секретаріяті.

[11] Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). — Львів, 2004. — С. 113.

[12] Там само. С. 124.

[13] Там само. С. 98.

Володимир Винниченко 4 січня 1918 р. урочисто прийняв дипломатичних представників Франції. Під час прийому Жорж Табуї зробив заяву: «Я запевняю Вас у тому, що Франція, яка робить цей урочистий жест, підтримає усіма силами, матеріяльно і морально, всі зусилля, які робитиме Українська Республіка, щоб іти тим шляхом, який накреслили собі союзники, і яким вони далі непохитно йтимуть у повній свідомості свого обов'язку і свого права перед демократіями світу і людства». Цього дня французький уряд офіційно визнав український уряд як «де факто незалежний уряд». Великобританія призначила своїм представником в Україні генерального консула в Одесі Піктона Баге, котрий переїхав до Києва. Представник британського уряду, передаючи В. Винниченку грамоту про своє призначення, зазначив, що його керівництво підтримало всіма силами уряд України в дотриманні порядку і в боротьбі з державами Четверного союзу — ворогами демократії і гуманізму. Однак юридичного визнання УНР незалежною державою не відбулося. Цього не могло статися, бо українська влада сама себе такою ще не вважала. У Центральній Раді лише розпочалися дискусії про незалежність.

Визнання України і обіцянки Антанти у справі допомоги значно запізнилися. 13 листопада німці згодилися з пропозицією більшовиків почати переговори про перемир'я. Вони почалися у Брест-Литовському 20 листопада, а 2 грудня 1917 р. договірними сторонами вже був підписаний договір. Він передбачав не лише перемир'я, а й наступну підготовку і підписання мирного договору у найближчий час. Союз визволення України телеграфно попередив УЦР, якщо вона не візьме участь у мирних переговорах, то Четверний союз підпише його з більшовиками. «Ініціятива була не наша, — згадував Володимир Винниченко. — Ми мусили взятися за цю справу, щоб зовсім не оскандалитися перед своїми масами, й то тільки після того, як більшовики вже вступили в переговори з німецьким командуванням»[14]. Про свій намір стати «на дорогу самостійних міжнародних відносин» Генеральний секретаріят оголосив 11 грудня у ноті до всіх воюючих і нейтральних країн у справі миру[15]. Оголошуючи про своє прагнення взяти участь у брестських мирних переговорах, Генеральний секретаріят наполягав на тому, щоб справа миру була вирішена на міжнародній конференції всіх воюючих держав.

Через тодішні обставини українці були втягнуті у переговори, ініційовані більшовиками і представниками Четверного союзу. Для керівників УНР зважитися на такий крок було справою непростою. Їх зовнішньополітичні симпатії залишалися на боці Антанти. І Грушевський, і Винниченко не раз були звинувачені російською громадською думкою в австро- і германофільстві. Вступ до переговорів міг викликати нову хвилю звинувачень. Про те,

[14] Винниченко В. Згад. праця. Ч. 2. — С. 199.

[15] Українська Центральна Раа. Док. і матеріали у двох томах. Т. 1. — С. 527–528.

що українці прагнуть не спалювати мости в стосунках з країнами Антанти, свідчив виступ генерального секретаря міжнародних справ О. Шульгіна на VIII загальних зборах УЦР 12 грудня. Він наголошував, що уряд УНР іде відмінним від більшовиків шляхом: «Большевики хотять заключити сепаратний мир, ми ж на це не згодні, ми не допустимо, щоб німці та австрійці перекидали свої полки на англійців, французів та інших. Ми стоїмо за загальний мир»[16]. Це було сказано з надією бути почутими у Парижі та Лондоні. Однак напівофіційні стосунки з Антантою так і не вдалося перевести у статус офіційних.

До підписання 9 лютого у Бресті мирного договору між УНР і Четверним союзом політики Антанти намагалися стримати переговорний процес. Вони сподівалися, що далі перемир'я справа не піде, але підписання договору різко змінило їх ставлення до влади УНР, яку Антанта почала розглядати як посібника ворога. Французька дипломатія кардинально переформатувала свою політику щодо України, яка на її думку «ствердила свою німецько-австрійську орієнтацію Берестейським миром і підчинилася цілком впливам Центральних Держав»[17]. Оскільки Росія як союзник перестала існувати, то ще вагомішим для Франції ставало завдання відновлення Польщі, до якої мала б перейти роль противаги «німецькій мілітарній та економічній силі та як сторожі французьких інтересів на сході»[18]. Поляки теж негативно сприйняли Берестейський мирний договір. Ці обставини заклали фундамент, на якому через рік вибудувалися нові несприятливі для України стосунки з Антантою. Після окупації України німецькими та австрійськими військами, на вимогу німців представництва Антанти були вислані з України, і на якийсь час контакти між державами припинилися.

Проблема Росії не зникла з поля зору західних урядів. Восени 1918 р. коли поразка Четверного союзу стала очевидною, головне командування військ Антанти замислилося над справою військової інтервенції на південь Росії і в Україну, щоб ліквідувати більшовизм і повернути Росію в лоно демократичних держав. Колишній французький консул в Києві Еміль Енно в листі до Василя Шульгіна 19 жовтня 1918 р. писав: «… Німеччина близька до поразки. Її політиці розчленування Росії […] союзники хочуть протиставити політику відновлення Росії […] В їх програму входить звільнення провінцій, захоплених німцями і відновлення Великої Росії, абсолютно необхідної для політичної рівноваги. Економічні інтереси, які мають союзники в Росії, змушують їх у всякому випадку занятися єю. Отже, в Росію прийдуть армії, щоб запропо-

[16] Українська Центральна Раа. Док. і матеріали у двох томах. Т. 2. — С. 18.

[17] Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. — Львів, 2002. — С. 238.

[18] Там само.

нувати їй потужну й дружню допомогу, матеріяльну і економічну. Природня програма Згоди зводиться ось до чого: відновити єдину неподільну Росію і допомогти відновленню в Росії монархії, яка відповідає бажанням більшости російського народу. Такі коротко думки союзників стосовно Росії»[19]. Головна частина листа Енно була присвячена Україні. Енно позиціонує себе як відвертий українофоб і щирий прихильник відновлення Російської імперії. Це завдання він пов'язує з необхідністю «вже зараз встановити загальну програму дій в Малоросії» (Енно принципово не вживає назви Україна, називаючи її виключно Малоросією — *Авт.*). Цю програму Енно пропонує скласти Василю Шульгіну, затятому українофобу, чорносотенцю і російському націоналісту. Щоб у Василя Шульгіна не виникало жодних сумнівів щодо стратегії програми, Енно зазначає: «Ця програма повинна відповідати політиці союзників в решті Росії, і взяти до уваги ворожі елементи, тобто німців, російські германофільські впливи, українців, різні національні ради, які працюють за кордоном — в Парижі, Женеві, і, нарешті більшовиків, з якими держави Згоди по суті знаходяться в стані війни»[20]. Енно не був посадовцем такого рангу, що міг формулювати подібні завдання від свого імени. Він міг їх тільки ретранслювати. Ідея інтервенції в Росію активно обговорювалася у вищих французьких політичних колах, але вона ще не набула завершеного вигляду. Доля війни мала вирішитися на західному фронті, де була зосереджена головна увага. Але союзників турбувала можливість поширення більшовизму в Европу, як і розпаду Росії. Тому Енно кілька раз посилається на французького посла у Румунії де Сент-Олера. Від його імени він запрошує Шульгіна приїхати до Ясс для зустрічі з послом, в полі зору якого з весни 1918 р. знаходилася Україна. Фактично це було запрошення на конференцію в Яссах, яка відбулася в другій половині листопада 1918 р., про яку згадаємо згодом.

27 жовтня 1918 р., коли поразка Четверного блоку у світовій війні стала очевидною, французький прем'єр-міністр Жорж Клемансо звернувся з листом до головнокомандуючого союзними військами на Сході, в якому повідомляв про план дій щодо Росії. Цей план був позбавлений конкретики, мав загальний характер, і передбачав не тільки боротьбу з Центральними державами на території півдня Росії, але й ізоляцію більшовизму та його повалення. Як писав прем'єр, проєкт потребував узгодження з іншими країнами Антанти. В разі згоди його центральною ланкою мала стати інтервенція союзних військ в північному Причорномор'ї, головно в районі Одеси[21].

Зрозумівши, що Четверний союз війну програв, гетьман Павло Скоропадський і його уряд, почали зондувати міжнародний ґрунт і можливості

[19] Гражданская война на Украине 1918–1920. Сб. док. и мат. В 3-х т. Т. 1. кн. 2. — К. 1967. — С. 11.

[20] Там само. С. 11.

[21] Там само. С. 12–13.

встановлення контактів з Антантою. Це відбулося ще до формального завершення війни і не без консультацій з німецькими дипломатами у Києві. Повірений у справах німецького посольства у Києві граф Ганс Берхем 31 жовтня направив до Міністерства закордонних справ розлогу доповідь, в якій зазначав: «Зрозуміло, що гетьман з огляду на загальне політичне становище та послаблення Німеччини, у зв'язку з втратою нею союзників має застрахувати себе на той випадок, якщо Антанта […] почне боротьбу проти Москви, і тим самим остаточно завоює собі симпатії небільшовицьких великоросійських кіл, що знаходяться в Україні. Становище гетьмана щодо Антанти, яка розглядає його як німецького ставленика, може зміцнитися лише в тому разі, якщо він примирить зі своєю політикою обґрунтування Української держави великоруські кола, що прагнуть боротьби з більшовизмом […] Зрозуміло, ця політика в певному відношенні суперечить переконанням українських націоналістів […] Вони побоюються, що спільний виступ гетьмана з великоросійськими військовими організаціями спричинить небажаний вплив на збереження їхньої національної самостійности. Цілком враховуючи точку зору українських партій, я все ж вважаю правильним, що гетьман вже зараз приймає можливі заходи охорони від небезпеки, що загрожує йому особисто з боку Антанти та великоросійських кіл. Він правильно вважає, що з цими двома силами, роль яких у східній політиці величезна, його може об'єднати спільна боротьба з більшовизмом. Разом з тим, він не бажає зв'язувати себе щодо своєї майбутньої позиції щодо Росії»[22]. З цією метою гетьман відправив до Ясс професійного дипломата Івана Коростовця. 4 листопада він прибув до Ясс — тимчасової столиці Румунії — і зустрівся з дипломатичними представниками Антанти при румунському уряді. Як пізніше згадував Коростовець, посли вважали Україну «за частину Росії, яка в їх очах, не зважаючи на порушення договору, залишалася союзницею»[23]. Вони заявили, що «держави Антанти готові спричинитися до утворення порядку в Росії, і сподіваються, що Україна, як складова частина імперії, використає цю готовність»[24]. На позицію дипломатів Антанти щодо України вплинула конференція з делегацією колишніх членів Державної Думи і Державної Ради Росії, які побували в Яссах перед приїздом Івана Коростовця. На конференції йшлося про боротьбу з більшовиками, але питання України теж не обійшли увагою. Росіяни наполягали «не визнавати гетьмана і Україну». Гетьмана вони вважали

[22] Крах немецкой оккупации на Украине. — М. 1936. С. 184–185.

[23] Коростовець І. Переговори в Яссах в 1918 році. (З записної книжки гетьманського посла Коростовця був. Імператорського посла в Пекіні й Тегерані). В кн.: Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви — до Лєніна). Б.м. 1971. — С. 296.

[24] Там само. С. 297.

сепаратистом, а на автономію України дивились, як на зраду[25]. В Яссах Коростовець бачився з колишнім французьким консулом Емілем Енно в Києві. Останній заявив, що Україна не має ні власної історії, ні мови, загалом нічого, щоб відрізняло її від решти Росії. Енно твердив, що «все українське питання утворила штучно Австрія та Німеччина, що стоїть за її спиною, аби поділивши Росію, облегшити її захопленння Центральними Державами і створити новий фронт проти союзників»[26]. Результат, який привіз Коростовець гетьману, був зрозумілим, але не однозначним: Антанта стояла за відновлення «єдиної і неподільної» Росії, і робила ставку на білий рух. Проте дипломати заявили Коростовцю, що питання незалежности України та її юридичного становища залишається відкритим, але вони позбавлені можливости секретно зноситися з Лондоном та Парижем, тому «не можуть гарантувати, що там погляд на українські справи не змінився, у зв'язку з останніми подіями на західньому фронті»[27]. Французький посол Сент-Олєр виставив умову зміни гетьманського уряду, звільнення його від германофілів. Він мав на увазі прем'єра Федора Лизогуба. Інформації, які привіз Коростовець, були однією з причин, які підштовхнули гетьмана до підписання федеративної грамоти[28]. Гетьманську грамоту 14 листопада та новий проросійський склад уряду дипломати Антанти сприйняли як позитивний крок до створення антибільшовицького фронту на півдні Росії. Висловлювалися думки про реорганізацію українських військ з допомогою французьких інструкторів. Більше конкретики в це питання вніс маршал Фердінанд Фош. У листі 20 листопада 1918 р. до Жоржа Клемансо він виклав план інтервенції, метою якої визначив:

1. Прикрити Україну від дій більшовицьких сил з центру Росії шляхом захоплення районів Києва і Харкова.

---

[25] Коростовець І. Переговори в Яссах в 1918 році. (З записної книжки гетьманського посла Коростовця був. Імператорського посла в Пекіні й Тегерані). В кн.: Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви — до Лєніна). Б.м. 1971. — С. 296.

[26] Там само. С. 298.

[27] Там само. С. 298.

[28] «Сьогодні перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були друзями колишньої великої і єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На федеративних принципах має бути відновлена давня могутність і сила Російської держави. У цій федерації Україні належить одне з чільних місць, бо від неї пішов порядок і законність в краї і в її межах, перший раз свідомо відродилися всі принижені і гноблені більшовицьким деспотизмом громадяни колишньої Росії. Від неї пішли дружба і єднання їх славним великим Доном, і славними Кубанськими і Терськими козаками. На цих принципах, які, — я вірю, — поділяють всі союзники Росії, держави Згоди, і з якими не можуть не співпрацювати всі без винятку народи не тільки Европи, але й усього світу, має формуватися майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі створення Всеросійської федерації, кінцевою метою якої буде відновлення великої Росії».

2. За допомогою такого прикриття зберегти лад в Україні, і взяти в свої руки справу організації місцевих збройних сил.
3. Встановити зв'язок і домогтися співпраці на сході із угрупуваннями Краснова і Денікіна; на північному заході з польськими силами і з російськими антибільшовицькими угрупуваннями півночі.

Маршал вважав, що операція має бути проведена якомога швидше, як тільки уряд визнає її доцільною. Готуючись до неї, він пропонував просувати французькі та румунські війська до українського кордону, а також налагодити відносини з українським урядом, передусім домовитися з ним про умови використання сил інтервенції[29].

Тим часом в Україні спалахнуло антигетьманське повстання, яке очолила Директорія, створена на таємному засіданні Українського національного союзу. Вона оголосила про відновлення Української Народної Республіки. Досить швидко повстання охопило всю Україну. 22 листопада під Мотовилівкою відбувся бій між повсталими і гетьманськими військами. Повстанці отримали перемогу, а влада гетьмана не поширювалася далі столиці.

Капітуляція армій країн Четверного союзу розв'язала руки більшовикам і підштовхнула їх до чергової війни з Україною. Тож Рада народних комісарів РСФРР денонсувала Брестський мирний договір і оголосила про невизнання України як незалежної держави. 11 листопада вона зобов'язала Реввійськраду республіки протягом 10 днів підготувати війська для походу в Україну. Для інтервенції 17 листопада спільним рішенням ЦК РКП(б) й РНК РСФРР було створено керівний орган «Реввійськрада групи військ Курського напрямку». До ради ввійшли В. Антонов-Овсієнко, Й. Сталін і В. Затонський. Сама ж група військ складалася переважно з російських інтернаціональних (угорських) частин, а також з частини складу українських повстанських дивізій, які за зізнанням В. Антонова-Овсієнка, «побажають і будуть здатні до операцій, які передбачалися»[30]. Командуючий думав, що таких буде не більше 1500 багнетів, 100 шабель і 8 гармат. Але на початку грудня група налічувала до 9 тис. багнетів, 400 шабель, 30 кулеметів, 22 гармати і бронепоїзд. Однак її склад швидко поповнювався, і наприкінці місяця вона нараховувала до 22 тис. бійців.

Наприкінці 1918 р. військово-політична ситуація в Україні була неймовірно складною. Більшість її території була покрита повстанськими загонами, які підтримували Директорію, але не надавалися до визначення регулярного війська. Вони активно діяли в межах своєї малої батьківщини — волості, повіту — але неохоче переміщувалися за їх межі. З іншого боку, це були

[29] Гражданская война на Украине 1918–1920. Сб. док. и мат. В 3-х т. К. 1967. Т. 1. кн. 2. — С. 15–16.
[30] Там само. С. 32.

загони з відмінною ідеологією. Чимало з них перебували під впливом боротьбистів і борбистів, поділяли совєтські гасла. Існували також більшовицькі повстанські загони.

Директорія, створена для політичного керівництва, мала одну чітку мету: повалення гетьманського режиму. Проголошуючи відновлення УНР, вона до кінця не розуміла, яка система влади буде запроваджена після перемоги — радянська чи демократична. Навколо цього велися запальні дискусії. Директорія маніфестувала себе як ліва політична сила. Зміцнення влади більшовиків у Росії, революції в Німеччині і Австро-Угорщині створювали ілюзію швидкого і неминучого вибуху всесвітньої комуністичної революції. Володимир Винниченко, голова Директорії, був під сильним впливом цих ілюзій. В цій ситуації европейським політикам було важко зрозуміти різницю між більшовиками і українськими директоріянцями. І ті, й інші здавалися їм елементами неспокою, які треба було локалізувати. З німецького посольства в Києві повідомляли в Берлін, що Україна охоплена суцільним повстанням, яке неможливо повністю придушити. На думку інформатора, лише Петлюра веде себе досить помірковано, тоді як «решта його соратників в своїй більшости налаштовані по-більшовицьки»[31]. Автор інформації пропонує негайно попередити Антанту про такий стан, щоб її війська зайняли головні центри України, а на початку хоча б район Жмеринки — Козятина — Фастова, тобто той район, з якого розгорталося антигетьманське повстання. Подібна інформація урядам країн Антанти надходила і з Ясс. Там були занепокоєні більшовицькою загрозою з боку північного кордону України, можливістю захоплення більшовиками Донбасу з його вугільними шахтами і металургійними заводами, великими військовими складами, і можливого встановлення повного контролю більшовиків над всією Україною. В зв'язку з цим було запропоновано негайно надіслати в Одесу хоча б невеликий контингент союзних військ, здійснити окупацію Києва і Харкова. А також виступити зі спеціяльною декларацією про намір союзників підтримати порядок в Росії. Така декларація була опублікована 22 листопада в українських (одеських і київських) газетах. Підписана французьким консулом Енно, вона свідчила про непохитну волю країн Антанти збройною силою підтримати лад в південних областях Росії перед більшовицькою загрозою. Одночасно декларація звучала як пересторога для Директорії. В тексті декларації йшлося про особисту відповідальність «всіх лідерів партій і організацій, незалежно від їх політичного зафарблення, які прагнуть сіяти смуту чи розповсюджувати анархію». Друга частина декларації заявляла про підтримку гетьманської влади в Києві з надією, що вона забезпечить порядок в містах і селах до часу

[31] Гражданская война на Украине 1918–1920. Сб. док. и мат. В 3-х т. К. 1967. Т. 1. кн. 2. — С. 37.

прибуття в країну союзних військ[32]. На думку дослідників Б. Гончара та Н. Городньої, у лідерів держав Антанти від початку склалося негативне враження про Директорію. Вони вважали її пробільшовицькою і такою, що підриває стабільну гетьманську владу, є опозиційною до союзників і сепаратистською стосовно Росії[33].

Енно був авантюрною людиною. Французький уряд заявляв, що не уповноважував його обов'язками консула, але очевидно, що Енно керувався директивами з Парижа. За два дні до появи згаданої декларації маршал Фош в листі до прем'єра Клемансо виклав план здійснення інтервенції союзників. Він мав на меті:

1. Прикрити Україну від дій більшовиків з центру Росії, спрямованих на захоплення Харкова і Києва.
2. З допомогою цього прикриття зберегти в Україні лад, і взяти в свої руки справу організації місцевих збройних сил.
3. Установити зв'язок і домагатися співпраці з угрупуваннями Краснова і Денікіна на сході, на заході з польськими силами, на півночі з російськими антибільшовицькими угрупуваннями.
4. Нав'язати контакти з гетьманським урядом України, узгодити з ним використання сил союзників. Здійснення цієї операції покладено на війська генерала Бартело, головнокомандуючого військами Антанти в Румунії[34].

24 листопада маршал Фош інформував англійський генеральний штаб про вказівку генералу Бертело розпочати інтервенцію з допомогою трьох французьких дивізій, румунських частин та підкріплень союзників, а також змусити німців на деякий час залишатися в Україні. Впродовж перших двох декад грудня антантівський десант заходив в портові міста Північного Причорномор'я. За цей час гетьманський режим упав, і Директорія тріумфально зайшла до Києва. Її війська контролювали більшу частину території Одеси. Висадивши десант в Одесі, французи повели себе вороже стосовно військ Директорії, їм було наказано залишити місто. Промовтерами такої жорсткої політики виступали генерал Бартело і консул Енно. Вони вважали Винниченка і Петлюру персонально відповідальними за порушення спокою в країні. Телеграми з такими звинуваченнями Енно надсилав до Києва на адресу Директорії[35]. Уряд УНР, який стояв на межі відкритої війни з більшовицькою Росією, шукав способів пом'якшити ці стосунки. В Декларації

[32] Киевская мысль. 1918. 23 ноября.

[33] Гончар Б. М. Городня Н. Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. 2000. №2. — С. 50.

[34] Гражданская война на Украине 1918–1920. Сб. док. и мат. В 3-х т. К. 1967. Т. 1. кн. 2. — С. 15–16.

[35] Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т. 4. — С. 28.

Директорії від 26 грудня йшлося про нейтральний статус УНР і бажання жити з усіма в мирі і згоді. Через своїх дипломатичних представників уряд обіцяв взяти на себе частину російських боргів перед Антантою. Розпалювання конфлікту, на його думку, «може кинути Україну в обійми російського більшовизму»[36].

Після зміни французького командування в Одесі (генерал д'Ансельм та полковник Фрайденберг), характер стосунків дещо змінився, і з конфронтаційного перейшов у стадію налагодження діялогу. Роблячи ставку на підтримку білого руху, французи побачили, що його сили на півдні України не є численними, тоді як армія УНР здавалася і чисельною, і боєздатною. Місту і військам потрібно було продовольство, яке знаходилося під контролем Директорії. Окрім того у французького командування виникли тертя з генералом Олексієм Грішиним-Алмазовим, військовим губернатором Одеси, який вважав себе підлеглим головнокомандуючому Збройних сил півдня Росії генералу Антону Денікіну.

5 січня 1919 р. до Одеси як представник Директорії прибув генерал Олександр Греков. Його зустріч з генералом д'Ансельмом не принесла позитивних результатів, але поклала початок переговорному процесу. Після Грекова в Одесі побували Осип Назарук та Сергій Остапенко. В розмовах з ними полковник Фрайденберг виклав цілу шеренгу вимог, які виявилися неприйнятними для Директорії. Вони стосувалися зміни її складу, відсторонення Винниченка і Чехівського, встановлення французького контролю над українськими фінансами та залізницями, запровадження грошової компенсації земельним власникам[37]. Після повернення Сергія Остапенка та Осипа Назарука до Києва переговори вели Артем Галіп та Арнольд Марголін. Останнім був сформований принцип федералізації знизу, тобто добровільного об'єднання рівних з рівними. Цей принцип був визнаний Фрайденбергом як цілком можливий. Але обставини змінювалися дуже швидко, спочатку Директорія змушена була залишити Київ, а через два місяці десант Антанти залишив Одесу. Було сподівання продовжити переговори на Паризькій мирній конференції, принаймні українці покладали на це великі сподівання. 6 січня 1919 р. Рада народних міністрів УНР затвердила персональний склад делегації УНР на Паризькій мирній конференції: Григорій Сидоренко (голова), Олександр Шульгин, Арнольд Марголін, Борис Матюшенко[38]. Ці люди не були професійними дипломатами, не мали міжнародного авторитету і зв'язків. Очільник делегації Григорій Сидоренко був інженером шляхів, і в дипломатії

[36] Гончар Б. М. Городня Н. Д. Згад. Стаття. — С. 52.

[37] Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). — Берлин. 1922. — С. 123

[38] ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 38.

помітного сліду не залишив. Його діяльність в Парижі зводилася до написання декларацій, звернень та нот до французьких урядових установ. Першим кроком української делегації у Парижі була нота Г. Сидоренка від 10 лютого 1919 р., в якій було викладено історію України, сформульовано вимогу про визнання УНР і прохання допустити до участі в роботі конференції. Ця нота, як й інші за невеликим виключенням, залишалася без відповіді[39].

Паризька мирна конференція відкрилася 18 січня 1919 р. Це була найбільша міжнародна конференція з часів Віденського конгресу. Вона працювала більше року до 21 січня 1920 р. У її роботі взяли участь 27 держав, які воювали на боці Антанти. У Париж з'їхалося понад тисячу дипломатів і ще кілька тисяч експертів та журналістів. Понад рік події в Парижі приковували увагу всього світу. Роботу конференції координували Рада десяти та 52 комісії. Учасники конференції були залучені до вирішення проблем повоєнного устрою європейського континенту, який мав кардинально змінити своє обличчя. Замість трьох імперій на мапі повоєнної Європи мало з'явитися ціле гроно молодих національних держав, відповідно до проголошених президентом Вільсоном пунктів повоєнного устрою. Ще одним головним посланням президента США було створення Ліги Націй. Паризька мирна конференція була асамблеєю переможців, на яку не допустили переможених. Її головним завданням була підготовка договорів з країнами Четверного союзу. Всі найважливіші питання вирішували президент Франції Жорж Клемансо, прем'єр-міністр Великобританії Девід Ллойд Джордж, президент США Вудро Вілсон та прем'єр-міністр Італії Віторіо Орландо. Кожен з них мав власні інтереси, які далеко не завжди узгоджувалися: «Американці підозрювали британців і французів у імперіалістичних задумах. Британці підозрювали французів у наполеонівських тенденціях. І британці, і французи сумнівалися в щирості американської прихильности»[40]. Для Клемансо головним завданням було ослаблення Німеччини, повернення територій, втрачених Францією 1870 р. після поразки у Франко-прусській війні. Ллойд Джордж не хотів надмірного посилення Франції і розчленування Німеччини. Американська

[39] Об'єктивну характеристику Сидоренку дав А. Марголін: «С первой же встречи я почувствовал, что этот искренний украинский патриот взял на себя совершенно непосильное для него бремя. Каждое государство, каждая народность старалась послать на Конференцию в качестве главы делегации самого блестящего, образованного и опытного представителя. У Сидоренка не было тех внешних данных, которые составляли первое необходимое условие в его роли и положении. Утверждали, что он очень хороший инженер и администратор. Но этого было мало, и это было совсем другое... Тут мог быть очень плохой инженер и никуда не годный администратор, но нужен был сильный дипломат, владеющий в совершенстве французским или английским языком, хороший оратор, светский человек» // Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). — Берлин. 1922. — С. 134–135.

[40] Дейвіс Норман. Європа. Історія. — К., 2006. С. 955.

дипломатія прагнула покарати німців за розв'язання світової війни, але одночасно побоювалася, що розвиток соціялістичного революційного руху може знищити як автократичний мілітаризм, так і ліберальний капіталізм[41]. В результаті роботи конференції було підготовлено п'ять важливих міжнародних договорів з країнами, що зазнали поразки: Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Найважливішим з них був Версальський мирний договір, підписаний 28 червня 1919 р. з урядом Німеччини. Він був жорстким і несправедливим. Німеччина змушена була його підписати в ультимативній формі. Країна зберегла свою цілісність, але втратила 1/8 частину своїх довоєнних територій та всі колонії. Вона мала радикально скоротити свої збройні сили та виплатити величезні репарації. Ідеї і положення Версальського мирного договору мали сильний вплив на всі інші рішення конференції. Було анульовано дію Берестейського мирного договору, що зачіпало інтереси УНР. Україні в планах Антанти не відводилося самостійного місця, а українське питання навіть не розглядалося як окрема проблема. Проте воно виявилося одним з найскладніших. Принаймні так його оцінював один з членів американської делегації С. Бонсал[42]. Його складність полягала в тому, що західні лідери не мали чіткої уяви як замирити схід Европи. Цікаву думку з цього приводу висловив польський історик Марек Корнат: «Західні держави не мали розуміння того, що робити із територіями, розташованими між «етнографічною Польщею» та «корінною Росією», тобто українськими, білоруськими та литовськими землями, на яких проживало близько п'яти мільйонів поляків. З позиції Лондона та Парижа Росія мала стати національною державною, некомуністичною, можливо демократичною, яка надасть українському народові культурну автономію. Проте, справа в тому, що такої Росії не існувало. На руїнах царської імперії більшовики створили нову та експансивну імперію, озброєну ціллю визволення пригноблених класів»[43]. На конференцію приїхали делегати від багатьох державних новоутворень, які виникли на території Росії. Окрім України там були представники Дону, Кубані, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Північного Кавказу, Литви, Латвії, Естонії. Всі вони вимагали уваги до себе і позитивного вирішення їх проблем. Паризька мирна конференція з цією проблемою не могла об'єктивно розібратися, бо такого завдання перед собою

[41] Wędrowski Jacek Ryszard. Stany zjednoczone wobec konfliktów na wschodzie europy 1917–1922. — Warszawa. 2017. S. 89.

[42] Нариси з історії дипломатії України. — С. 369.

[43] Корнат М. Сім років. Геополітична ркволюція в Центрально-Східній Европі (1914–1921 рр.) // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.). Матеріяли міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.). — К. — Чернігів, 2017. — С. 73–74.

не ставила. Для цього потрібна була інша асамблея, й інша філософія союзників, які робили ставку на цілісність Росії[44].

Антанта не визнавала більшовицький уряд, а українці чинили йому завзятий опір. Цей факт живив у них надію на позитивне вирішення «українського питання». Члени української дипломатичної делегації намагалися донести до учасників конференції інформації про хід подій в Україні і про саму Україну. Після проголошення 22 січня 1919 р. Акту про соборність українська дипломатична делегація була доповнена представниками ЗУНР. Прибувши до столиці Франції в другій половині березня делегація намагалася порушити питання своєї інституялізації та визнання УНР незалежною державою. Однак ні першого, ні другого досягти не вдалося.

Альянти мали дуже поверхові знання про українців як окремий народ. Вони перебували в полоні формули про триєдину (великороси, малороси, білоруси) російську націю і робили ставку на «білу» Росію. Раду цілком влаштовувала ідея федералізації небільшовицької Росії, в якій українці отримали б певну автономію. Українське питання мало розглядатись лише в межах загальноросійських проблем[45]. Важливу роль в цьому питанні відіграла особисте несприйняття України прем'єром Клемансо[46]. Його ідеєю фікс було приниження Німеччини, а Україна Берестейським мирним договором дуже сильно пов'язала себе з Німеччиною. Дещо м'якшим до України було ставлення англійців і американців. Члени української делегації свідчили, що англійці і американці, не підтримуючи офіційних стосунків з українською делегацією, цікавилися їх матеріялами та збирали інформацію про Україну[47].

---

[44] На цю обставину звертав увагу А. Марголін: «Державы Антанты не вняли тем призывам о помощи местным силам, которые потом столь часто повторялись нами и в Париже, и в Лондоне, и в Риме. И лишь падение Колчака, Деникина, Юденича и Врангеля наглядно показало Антанте всю бесцельность и безрезультатность применения всероссийских централистических лозунгов в борьбе с анархией. Единственной силой, которую можна было тогда противопоставить большевизму, был местный патриотизм, как творческое начало в противовес анархии» // Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). — Берлин. 1922. — С. 119.

[45] Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 року в правовому аспекті. — Мюнхен, 1971. — С. 258–259.

[46] Голова української делегації на Паризьку мирну конференцію Г. Сидоренко довірливо розповідав Є. Чикаленку про свою конфіденційну зустріч із головою Вищої ради Антанти, прем'єр-міністром Франції Жоржем Клемансо. Останній відверто заявив, що Франція ніколи не погодиться на незалежність України, навіть якби вона взяла на себе всі борги колишньої Росії. Коли Україна відбудеться як самостійна держава, то неминуче з'єднається з Німеччиною, і тоді у Франції виникнуть складні проблеми. Клемансо вважав, що завданням керівництва Франції є воскресіння колишньої Росії та відновлення великої Польщі. (Архів Української вільної академії наук у США. — Ф. Є. Чикаленко. Щоденник, запис 3 лютого 1921 р.)

[47] Герус О. Українці в опінії американського уряду 1919 — 1927 років // Український історик. 1974. Ч. 1–3. — С. 206.

Хоча питання Росії як окреме не виносилося на обговорення конференції, союзники докладали чимало зусиль, щоб припинити громадянську війну в Росії. При цьому вони не хотіли і відверто побоювалися перемоги більшовиків, розповсюдження революції і комуністичної ідеології по Європі. А така небезпека весною 1919 р. була цілком реальною. В березні того року Червона армія готувалася до походу на допомогу совєтській владі в Угорщині. 23 березня главком Червоної армії Й. Вацетіс доповів В. Леніну перспективний план об'єднаних дій Червоної і Совєтської угорської армій. Через два дні Й. Вацетіс відправив директиву командувачу Українським фронтом. Він наказував остаточно розгромити армію УНР, просувати війська до кордонів Буковини і Галичини, щоб встановити тісний зв'язок із Совєтськими угорськими військами[48]. Виступаючи 7 квітня на урочистому засіданні Всеукраїнського ЦВК, командувач Українського фронту В. Антонов-Овсієнко з революційним пафосом повідомив: «Революція рухається вперед. Слідом за Угорщиною рух переходить на інші країни, і цей рух буде змінюватись з просуванням нашої Червоної Армії. У Києві ми стоїмо у коридорі, який веде в Європу»[49]. Згодом В. Антонов-Овсієнко згадував, что в березні-квітні 1919 р. велась активна підготовка військового прориву в Угорщину через Буковину і Закарпаття.

Розповзання комунізму по Європі, створення Комінтерну змушувало Антанту активно підтримувати білий російський рух і фінансово, і політично, і збройно. 27 травня 1919 р. Найвища рада мирної конференції визнала адмірала Олександра Колчака верховним правителем єдиної Росії. Через кілька днів при зустрічі з членами української делегації державний секретар США Роберт Лансінг закликав український уряд визнати підпорядкування Колчаку. Українці не могли на це піти, бо білий рух був «єдинонеділимим». Особливо непримиренним до України був генерал Антон Денікін. Розвиваючи літом 1919 р. наступ на Москву, він відмовився від спільних дій з армією УНР проти більшовиків і кинув частину своїх сил на боротьбу з українцями, яких він називав "малоросами".

Інша частина української проблеми була пов'язана із загостренням польсько-українського протистояння на Східній Галичині, яке з кінця 1918 р. переросло у відкриту війну. Завершення Світової війни зовсім не означало замирення в Центрально-Східній Європі. В момент розпаду Австро-Угорської імперії українці проголосили наприкінці жовтня про створення української держави на території Галичини та Буковини. В листопаді новопроголошена держава отримала назву Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). 1 листопада українські військові формування взяли під контроль

[48] Директивы главного командования красной армии. 1917–1920. — М. — С. 221.

[49] Вісті Всеукраїнського Центрального Виконкому Рад. 1919, 8 квітня.

Львів. Поляки, які теж вважали Галичину своїм П'ємонтом, і були в процесі відновлення своєї державности, швидко організували збройний опір і заволоділи Львовом. Розпочалася українсько-польська війна, яка тривала до середини літа 1919 р. і завершилася перемогою польської армії.

Становлення нових молодих держав не могло обійтися без воєнних конфліктів. Лідери Антанти були цим стурбовані, намагалися владнати ці конфлікти. Відновлення польської держави було для них одним з головних пріоритетів. Але була суттєва різниця в позиціях Франції і Англії. Франція бачила в Польщі свого нового союзника, який мав стати однією з додаткових противаг Німеччині. Тому вона активно підтримувала поляків, сформувала і озброїла на своїй території польську армію під командуванням генерала Юзефа Галлєра. Ця армія весною 1919 р. була передислокована в Польщу для відсічі більшовикам, але взяла активну участь у боях з Українською Галицькою армією. Англія була проти одноосібного вивищення Франції. Лойд Джорж був прихильником збалансування сил в Європі, тому негативно поставився до зміцнення Польщі, принаймні на перших етапах роботи конференції. Він вважав доцільним її відновлення в етнічних межах. Такої ж думки дотримувався президент США Вудро Вільсон[50]. Тоді повставало питання, що робити з Східною Галичиною. Створення на її теренах незалежної держави було малоймовірним. Проблема Східної Галичини не була центральною на конференції, але й другорядною її важко було назвати. Навколо українських земель зав'язалась боротьба багатьох більших і менших політичних сил. Об'єднавшись в одну державу, українці намагалися відстояти свою суб'єктність. Окрім Франції, Англії та Польщі на Галичину мала свої плани і Росія — як біла, так і червона. Росія починала Першу Світову війну під гаслами визволення «під'яремної Русі». Поки в Росії йшла громадянська війна, і білі мали успіх, Антанта намагалася не приймати кардинальних рішень щодо Східної Галичини, але активно збирала інформацію про події там. У Східній Галичині вона мала не лише геополітичні, але й не менш важливі економічні інтереси. Найбідніша провінція Австро-Угорщини Галичина була одним з найбагатших джерел нафти. Перед світовою війною Дрогобицько-Бориславський район був третім у світі за величиною видобутку чорного золота. З кінця XIX ст. французькі і англійські підприємці вкладали солідні кошти у галицьку нафту. В Дрогобичі до цього часу збереглися вулиці, забудовані віллами цих підприємців. Світова війна посилила значення нафти як стратегічного товару, а закінчення війни вселяло надію у французів та англійців на повернення контролю за родовищами. Тому важливим ставало питання, під якою владою вони опиняться. Пріоритет був за

[50] Дацків І. Б. ЗУНР у боротьбі за незалежність на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Проблеми всесвітньої історії. 2016. № 1. — С. 154.

поляками, які мали в Парижі Польський національний комітет, очолений Романом Дмовським. Його Франція визнавала за уряд відновленої Польщі. Натомість лідери Української Національної Ради, а згодом ЗУНР, тяжіли до політичного Відня. Польська делегація була офіційно запрошена до участи в Паризькій мирній конференції. Її очолив піяніст всесвітньої слави Ігнацій Падеревський. Саме завдяки його контактам з президентом США Вудро Вільсоном, теза про відновлення Польщі була включена в «14 пунктів Вільсона». 16 січня 1919 р. Падеревський очолив уряд Польщі та Міністерство закордонних справ. Іншим знаним і авторитетним членом польської делегації був Роман Дмовський. Це були надзвичайно впливові люди, які схиляли терези на бік Польщі.

Війна в Галичині, особливо єврейський погром після відходу зі Львова українських військових, активно висвітлювалася в европейській пресі і викликала стурбованість політиків. З ініціятиви Жоржа Клемансо в січні 1919 р. до Львова була направлена військово-дипломатична місія на чолі з генералом Бартелемі, яка складалася з п'яти військових, трьох французів і двох британців. 24 січня вона прибула до Львова, де мала завдання зібрати достовірну інформацію про ситуацію в Галичині і Польщі, з'ясувати обставини і масштаби єврейського погрому, провести консультації з воюючими сторонами. Львів на той час був у польських руках, і влада тісно опікувалася членами місії. Для них постійно організовували обіди, концерти, екскурсії. Її не обходила увагою львівська преса. «Ми глибоко зворушені ентузіястичним прийомом, який нас на кожному кроці очікує у цьому місті», — щиро зізнавався львівським журналістам генерал Ж. Бартелемі[51]. Якщо на початку візиту поляки побоювалися можливих українських симпатій генерала, то після двотижневого перебування у польському середовищі від них нічого не залишилося. 12 лютого місія відбула до Варшави, там була переформатована і повернулася до Львова після нарад із військово-дипломатичною місією Антанти в Польщі під головуванням Ж. Нуланса. Тепер у місії було конкретне завдання запропонувати сторонам припинити війну, провести переговори, знайти і зафіксувати лінію розмежування. Перемовини між поляками і українцями тривали три дні (25–28 лютого) у Львові. Жодна зі сторін не хотіла йти на компроміс, висувала вигідні для себе умови. Тоді місія запропонувала свій варіянт, згідно з яким за поляками мали залишитися Львів та нафтоносний район Дрогобича і Борислава. Українська сторона визнала ці умови неприйнятними. 1 березня УГА відновила бойові дії. Відмова прийняти пропозиції місії була по-своєму інтерпретована у Парижі, і ще більше позначилася на негативному сприйнятті українців. 19 березня Рада чотирьох мирної конференції звернулась до очільників українських та польських військ із закликом

[51] Gazeta Lwowska. 1919. 28 stycznia.

припинити бої. Але це не подіяло. У квітні 1919 р. в інтерв'ю пресі, генерал Ж. Бартелемі їдко відзначив: «Українці стоять на дуже низькому культурному рівні, і не готові до якої-небудь політичної чи дипломатичної діяльности»[52]. Провал місії генерала Бартелемі змусив Раду чотирьох створити ще одну комісію у справах Східної Галичини. Вона була створена з ініціятиви президента США Вудро Вільсона, як поборника права націй на самовизначення. Її головою призначили генерала Л. Боту, відомого своєю активною участю в Англо-бурській війні, симпатика національно-визвольних рухів, прем'єр-міністра Південноафриканського союзу. Комісія, що складалася з восьми членів (четверо військових і стільки ж цивільних) — представників великих держав, провела з 26 квітня по 15 травня кілька засідань, на які були запрошені представники української та польської сторони.

6 травня комісія заслухала польську сторону, яка вимагала продовжувати наступ польських військ аж до їх контакту з румунськими підрозділами, і передати полякам нафтові родовища[53]. Польський неприхований експасіонізм викликав критику англійської преси. «The Times» писала: «Керівні варшавські політичні діячі намагаються примусити свою країну бігати раніше, ніж вона навчиться ходити; для них поширення польських кордонів аж до Румунії головніше, ніж відновлення економічного фундаменту країни»[54].

Через два дні на черговому засіданні комісії виступали й відповідали на запитання українці. Вони переконували учасників засідання у тому, що УГА є регулярною армією, яка захищає рідну землю від агресії Польщі, і готова припинити бойові дії та виконувати умови перемир'я. На запитання генерала Л. Боти щодо прийнятної для ЗУНР демаркаційної лінії, Д. Вітовський відповів, що вона повинна пролягти по р. Сяну — кордону Східної Галичини. Проте він висловив припущення, що райони, де поляки становлять більшість, могли б отримати статус території під контролем держав Антанти і США[55].

Результатом роботи комісії став проєкт перемир'я, в якому порівняно з проєктом Бартелемі, були зроблені поступки українцям. Львів залишався за поляками, але нафтоносний район відходив до українців. Комісія пропонувала обмежити збройні сили обох сторін двадцятьма тисячами військових. Планувалося спрямувати до Східної Галичини два батальйони військ Антанти для розмежування польської та української армій. Видобуток нафти в Галичині мав здійснюватися під контролем економічної місії Антанти.

---

[52] Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia.

[53] Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923. Історія. — Івано-Франківськ. 2001. — С. 424.

[54] Цит. за. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. Історія. — Івано-Франківськ. 2001. — С. 426.

[55] Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Український історичний журнал. — К., 2008. № 5. — С. 131.

Половину родовищ краю передавали в користування Франції, а більшість земель — польським власникам[56]. 13 травня українська сторона повідомила про прийняття умов, а польська відмовилася. На той момент військово-стратегічна ситуація склалася на її користь. 17 березня 1919 р. Вища військова рада Антанти дала згоду на передислокацію в Польщу армії Юзефа Галлєра. Передбачалося, що вона буде використана на протибільшовицькому фронті. Рішення, яке перед цим довго дебатувалося, було ухвалене під тиском перемоги комуністичної революції в Угорщині, де була проголошена диктатура пролетаріяту, конфісковані поміщицькі та церковні землі. Російські більшовицькі лідери публічно говорили про готовність іти на допомогу европейському пролетаріятові, і готували свою армію до походу на захід. На армію Галлєра покладали завдання протистояти більшовицькій агресії. На початку травня вона прибула до Польщі, і була використана не в боротьбі з більшовиками, а на українському фронті. 9 травня польський сейм звинуватив українців у злочинах проти польського народу, і закликав уряд вжити рішучих протидій. Через п'ять днів після цього польські війська, підсилені армією Галлєра перейшли у наступ. На нього негайно відреагувала українська дипломатична місія на Паризькій мирній конференції. Вона звернулася до міжнародного форуму з нотою протесту проти дій Польщі, яка користуючись підтримкою Антанти, брутально порушує рішення Паризької конференції щодо врегулювання конфлікту. 14 травня українська делегація була запрошена в резиденцію президента США, де зібралися Вудро Вільсон, Жорж Клемансо, Девід Ллойд-Джордж, міністр закордонних справ Італії Сідней Соннінo, члени комісії генерала Луіса Боти. На прохання В. Вільсона висвітлити становище в Галичині, Василь Панейко і Григорій Сидоренко відповіли, що Польща й більшовицька Росія ведуть агресивну війну проти соборної України. Українська нація бореться за право на самовизначення, що визнається Антантою. В дискусії особливу активність виявив Д. Ллойд-Джордж. На його численні питання українці переконливо стверджували, що Україна не хоче приєднуватися ані до Польщі, ані до Росії. В. Панейко, Д. Вітовський і М. Лозинський завірили присутніх, що ЗУНР прагне миру з Польщею, а її армія готова до боротьби з більшовиками[57].

Маючи подвійну перевагу в кількості, польські війська змусили УГА до відступу. До літа під польським контролем опинилася значна територія ЗУНР, включно з нафтовим регіоном. 20 травня поляки заволоділи Стриєм. Це викликало новий скандал у вищому керівництві Антанти. 21 травня відбулася

[56] Цепенда І. Боти комісія // Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Т. 1, — Івано-Франківськ, 2018. — С. 170.

[57] Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Український історичний журнал. — К. 2008. № 5. — С. 132.

зустріч Ради чотирьох, на якій Девід Лойд Джорж висловив різке невдоволення діями генерала Галлєра, назвав їх віроломними, такими які підривають антибільшовицьку боротьбу[58]. На засідання були закликані члени української дипломатичної місії. Їх протести і пояснення були вислухані, навіть викликали співчуття у Вільсона, Лойд-Джоржа, Боти. Навіть Клемансо говорив, що використання армії Галлєра у Східній Галичині виглядає скандально. Однак слова реальну ситуацію не змінили. Вища рада говорила про необхідність впровадження санкцій проти поляків, але так їх і не застосувала.

Страх перед всесвітньою пролетарською революцією, який вміло підживлювали польські політики, взяв верх над правом націй на самовизначення. Впродовж першої половини червня, коли практично вся територія Східної Галичини опинилася під контролем поляків і румунів, Найвища рада конференції обговорила галицьке питання і намагалася знайти його рішення. На спеціяльному засіданні глав зовнішньополітичних відомств під головуванням міністра закордонних справ Франції Стефана Пішона 18 червня галицьку проблему розглянула Найвища рада конференції. Пішон, як і Клемансо, був налаштований антиукраїнськи. Він дотримувався думки, що українська державність — це німецька інтрига. Загалом під час обговорення було висловлено різні, часом протилежні думки. Попередньо «польською комісією» було підготовлено чотири різні проєкти можливого вирішення справи. В жодному з них не йшлося про об'єднання українських земель в одній національній державі та визнання її незалежности. Проєкт створення окремої східногалицької держави був теж відкинутий як не життєздатний. До остаточної згоди засідання не дійшло, але були озвучені ідеї передачі Галичини під контроль Ліги націй, запровадження її автономії у складі Польщі. Разом з тим польським військам, зважаючи на наступ більшовиків, було надано дозвіл зайняти територію до Збруча. 25 червня відбулося фінальне обговорення питання. Було розглянуто кілька проєктів, які озвучувалися вже раніше. Гору взяв проєкт державного секретаря США Роберта Лансінґа, який без змін того ж дня схвалила Рада чотирьох. В ньому було зазначено:

1. Польський уряд уповноважений окупувати військовими силами Східну Галичину до р. Збруч.
2. Польський уряд уповноважений використати будь-які свої військові сили, в т. ч. й армію Галлера, для цієї окупації.
3. Польський уряд уповноважений встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом головних союзних і асоційованих держав. Вони повинні забезпечити, наскільки це можливо, автономію цієї території, політичні, релігійні й особисті свободи громадян.

[58] Не виключено, що англійський прем'єр мав на увазі пропозицію голови РНК УССР Х. Раковського уряду ЗУНР припинити військові дії за умови, якщо галичани не будуть допомагати петлюрівцям. Відповідна нота була опублікована в більшовицькій пресі // Коммунист. 1919. 8 мая.

4. Цей мандат буде діяти аж до наступного самовизначення жителів Східної Галичини щодо їх політичної приналежности[59].

Протести української сторони не мали жодної реакції, фактично були відкинуті Антантою. Кілька місяців пішло на розроблення та обговорення Статуту Східної Галичини. 21 листопада його схвалила Рада голів делегацій. Однак він ніколи не вступив у дію, і автономія залишилася обіцянкою.

Рішення ухвалені в Парижі мали швидкі наслідки. Після невдачі Чортківської контнаступальної операції Української Галицької Армії польські війська окупували всю Східну Галичину. УГА зазнавши поразок, змушена була перейти на лівий берег Збруча, де об'єдналася з Дієвою армією УНР, яка теж знаходилася під натиском більшовиків. Однак від самого початку об'єднання очільників УНР і ЗУНР розділяли суттєві відмінності у визначенні стратегії державного будівництва, у формуванні внутрішньої й зовнішньої політики. Особливо гостро стояло польське питання. Спроби глави Директорії Симона Петлюри налагодити позитивні стосунки з главою Речі Посполитої II Юзефом Пілсудським викликали різке невдоволення диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича, який почав орієнтуватися на Росію. Роздвоєння інтересів відбилося на діяльності української делегації в Парижі. Вона розділилася на дві частини, які фактично вели окрему діяльність. Зміна голови делегації на графа Михайла Тишкевича не дала суттєвих результатів. До кінця року уряди УНР і ЗУНР опинилися в екзилі.

З осени 1919 р. діяльність дипломатів УНР була переорієнтована на Польщу. Українська проблема була знята з порядку денного і Паризької мирної конференції, і очільників Антанти. Спроби уряду УНР стати членом Ліги націй теж не мали успіху. Відсутність міжнародної підтримки стала однією з головних причин поразки Української революції. Опинившись один на один з більшовицькою агресією, Україна була приречена на поразку і на окупацію совєтською Росією, не зважаючи на героїчний спротив.

Сконструйована Паризькою мирною конференцією версальська система була від самого початку недосконалою і несправедливою. Це проявилося на долі України, території якої було розділено між сусідніми державами — Польщею, Румунією, Чехословаччиною і Росією. Нашвидкоруч відмежувавшись від Росії, дозволивши більшовицькому режиму вкорінитися, Европа дуже швидко отримала новий виклик. У міжвоєнний період в Европі виникли два потужні тоталітарні режими, які через двадцять років після Першої світової війни, втягнули її у ще страшнішу Другу світову.

[59] Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія. Івано-Франківськ. 2001. С. 447.